

Олена БАЙ
Луцький інститут розвитку людини
Університету «Україна»

СИСТЕМА БАРОКОВИХ ОБРАЗІВ У ПОЛЬСЬКОМОВНІЙ ПОЕЗІЇ ДАНИЛА БРАТКОВСЬКОГО

У статті проаналізовано систему барокових образів поезії Данила Братковського, представлено концепцію моральних ідей узагальненого образу українського сармата. На основі вивченого матеріалу представлений універсальний вимір барокових концептів пізнього бароко.

Ключові слова: бароковий концептизм, концепт, сарматський образ, універсальність світогляду.

The article analyses the system of baroque images in the poetry of Danylo Bratkovskiy. It represents the conception of moral ideas of the generalized image of Ukrainian Sarmatian. On the basis of the studied material universal dimension of the late Baroque concepts is given.

Key words: the baroque conceptivism, the concept, the Sarmatian image, an universal outlook.

W artykule przeanalizowano system barokowych obrazów poezji Danyły Bratkovskiego, przedstawiono koncepcję zasad moralnych zbiorowego obrazu ukraińskiego Sarmaty. Na podstawie zbadanych materiałów zaprezentowano uniwersalny wymiar konceptów barokowych późnego baroku.

Słowa kluczowe: konceptyzm barokowy, koncept, sarmacki obraz, uniwersalność światopoglądu.

Барокова вітчизняна поезія, а надто написана старопольською мовою, специфічна не лише з огляду на вибрану тематику, символічність тогочасного мислення, своєрідність мовлення, а й з огляду на багатогранність образної системи творів. Ця літературознавча проблема досі не була вивчена достеменно, хоча й значні кроки у її вивченні були зроблені як вітчизняними, так і зарубіжними медієвістами. До найвагоміших досліджень у цьому напрямку необхідно віднести праці Дмитра Чижевського, Ришарда Лужного, монографічне видання «Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku» Ростислава Радишевського тощо.

У вивченні творчості Данила Братковського значну роль відіграли публікації Валерія Шевчука, принагідно його поетичний доробок характеризували Микола Костомаров, Михайло Драгоманов, Михайло Максимович, Іван Франко, Іван Крип'якевич, Михайло Возняк, Олександр Цинкаловський, Фелікс Бентковський, Адам Бонецький, Богдан Романенчук, Кароль Естрейхер. Перевиданням старопольських оригіналів письменника, окрім Ростислава Радишевського, який охопив проблематику в антологічному ракурсі [5], займався Андрій Бондарчук, засновник сучасного Луцького братства [1].

Утім, незважаючи на всі ці спроби воскресити пам'ять про визначного літератора Воли-

ні, його старопольські поезії вивчені недостатньо мірою, а тому потребують нових літературознавчих підходів та опрацювань.

Єдина поетична збірка Данила Братковського «Świat po szczęści przeżyżany», яку Валерій Шевчук назвав «перлиною у попелі» [1, с. 42], була видана у Кракові (1697) накладом 4000 примірників, що сприяло її широкому розповсюдженню в тогочасному українсько-польському суспільстві. Як зразок поезії пізнього бароко, вона прославилася своєю художньою та ідеологічною наповненістю. Твори Данила Братковського були покликані стати для суспільства набатом і заклик до переродження. Саме тому системі образів письменник присвятив основну увагу.

Перед читачем найчастіше постає герой негативний і сатиричний, іронічно та подекуди саркастично обіграний у художньому плані. Переважно це збірний чоловічий образ, хоча доповненням до нього слугує збірна жіноча постать, що, безсумнівно, було новим віянням у літературі загалом. Замість ідеалізованого образу тогочасного героя і вознесеного жіночого начала перед нами постає його антитип, що свідчило про антитипічний задум збірки на структурному рівні, адже бароковий концепт не стосується лише контекстуального рівня творів – він покликаний проникати на їх найглибші, первинні рівні. З цього приводу можемо стверджувати, що

старопольська поезія Данила Братковського мала багатоплановий концептичний характер, що знайшло відображення в побудові образної системи.

В образній бароковій системі Данила Братковського передусім необхідно виокремити групу антропологічну, якій автор надав морально-соціального підґрунтя. Це люди різних соціальних шарів, представники різних професій та моральних устоїв. Невипадково збірка, окрім традиційного риторичного вступу із прославленням короля й емблематичною структурою, має власне авторський вступ:

Jam ten Świat mieszał, lubo jest zmieszany,
Widziałem często Fiutę między Pany.
Jeden żart przyjmie, miasto krotofile.
Dobry nie zgani, a lepszy pochwali,
Najlepszy który w mój mieszek nagali [1, c. 36].

Збірний негативний образ співвідносився зі шляхтичем, проте це була не українська бідна шляхта, яка займала невисоке становище у тогочасному суспільстві, а збагачений за рахунок зиску своїх співвітчизників шляхтич Речі Посполитої.

Керуючись лише формальним виміром сарматської ідеї, шляхтич вдається до переодягання на східний лад, вбачаючи в цьому істинну суть сарматизму. Марія Яньон дає цьому логічне пояснення: «Неодноразово зверталася увага на те, що шляхтич-сармат носив довге і широке східне вбрання, бився за допомогою турецької шаблі (...). Використання східної зброї пояснювалось необхідністю пристосування до боротьби з татарами. Проте причини були набагато глибші, сягали почуття близького зв'язку з культурою Сходу. Не можна сарматського одягу сприймати як маскараду». Дослідниця, слідом за Пшемиславом Мрозовським, зазначає, що суспільна еліта таким чином будувала переконання про власну східну ментальність, возвеличувала своє шляхетське походження і декларувала приналежність до культури Сходу [4, с. 178].

Утім Данило Братковський цій течії сарматизму протиставив сарматизм роксолянський, питомо український [2, с. 86], який не потребував жодних декларацій, а просто жив, спираючись на своє східне коріння, натомість демонстративність шляхтича-поляка сприймав як явище ненатуральне, надумане, маскарадне:

Tak u nas w Polsce / strój jest pospolity /
Chodzi w czym Rycerz / chodźże blaźnie i ty.
A wzdyć dla Boga / poznamy niech z stroju /
Kti reczkę sieje / który w krwawym boju;
Kto / coś / Kto wojen / niech będzie równina /
Chodź zdrów w Kirejce / gdyś zabił Turczyzna:
Ale to bieda / na drugim Kiereka /
W boju Turczyzna nie widział od wieka.
O by to drugi pierzynę wziął na się!
Dość szerokości / a do łóżka zasię [1, c. 76, 78].

Сатирично обіграний бароковий образ несправжнього сармата, якому не властивий дух козаччини, наскрізь концептичний, як вимагала того література бароко. У ньому проявилася антитетичність «згідної незгідності», на якій теоретично основана вся сучасна наука про концепти.

Противагою до антигероя у контексті виступав український сармат – бідний шляхтич чи простолюдін, що був носієм усіх найкращих людських якостей. Саме цьому соціальному прошарку присвячено поетичний розділ «U Urzędnikach Ziemijskich i Grozkich, ubogich, jako ja». Письменник звертався до представників багатьох професій та посад – стольника, судді, підчашого, хорунжого, старости, підстарости, писаря, намісника, вїта, прокурора та інших – із запитанням, у чому причина їхнього смутку. Він вбачав у цьому спільне коріння – зубожіння, а відповідно і суспільну неперспективність.

З особливою зворушливістю автор описав образ селянина, уболіваючи над його важкою працею у поезії «Pan nad Kosarzem»:

Chłopek nieborak kośą przez dzień siecze /
Już bolą barki / już pot z głowy ciecze;
Już nad wieczory patrzy pilno w słońce /
Jeżeli lotnie bieżą jego gońce [1, c. 250].

У цьому плані система поетичного образотворення Данила Братковського на перший погляд має локальний, дещо звужений характер. Жіночі образи у ній позбавлені величі, яка була характерна для Жіночого Начала в епоху бароко (образ Богородиці, Церкви, Вітчизни). Сатирично представлені жінки питушці, захланні, невірні своїм чоловікам.

Злободенність проблем доповнена оказійними образами, які пов'язані із описом безпосередніх подій того часу, свідком яких автор був. Прикладом такої оказійної поезії може слугувати твір «Oszukanie w Zamościu», де автор, описуючи кар'єру молодого панича, вдається до перерахування його маєтків, згадує родові

прізвище «Кушнір» тощо. Особливо достовірно виглядає наприкінці поезії бувальщина про селянина, який у Любліні продав єврееві собаку, переконавши його, що то був лис:

Tak ten świat umie / i chłop ze wsi Dysa
Przedał w Lublinie / Żydu psa za lisa [1, с. 94].

Серед моральних якостей шляхетського середовища автор виділяє тверезість, чесність, професійну порядність, сімейну вірність, щедрість, милосердя, щирю віру, протиставляючи їм загальноприйняті у тогочасному середовищі аморальні риси. Письменник стверджував, що світ тоне у пиятиках, захланності, скупості, егоїзмові, корупції, богозневазі, розпусті. З приводу цієї радикальності поетичного виступу письменника, його можна вважати першим вагомим кроком до участі у суспільному бунті. У збірці Данило Братковський постає перед нами як прибічник справедливого суду, захисник обділених дітей і сиріт, поборник православної віри. У бароковому стилі ідеалізація автора була поширеним риторичним прийомом. Не оминув його і Братковський – цій темі він присвятив чимало віршованих варіацій («*Author do siebie*» [1, с. 46, 58, 84, 110, 246, 248, 296]). Образ автора у віршах не позбавлений барокової ідеалізації.

Доповненням до антропологічної групи образів у поезії Данила Братковського стали персоніфіковані топонімічні реалії («*Kraków Pan*», «*Lwów Ojciec*», «*Warszawa Matka*», «*Lublin Siostra*» [1, с. 258]), серед яких першість відведена образу Речі Посполитої. Письменник відважно вдався до розвінчання ідеалізованої на той час постаті матінки-Польщі, що не могло не відобразитися на наступній трагічній долі письменника. З цього приводу збірка, зважаючи на реальний об'єктивізм і актуальність суспільних проблем, викликала значний резонанс у суспільстві і чимало негативних відгуків серед верховенства. Братковський не просто представив громадськості соціальну барокову критику, поєднану з життєвою філософією, а й замахнувся на весь суспільний устрій, піддавши сумніву його ідеологічну основу, де всі були зібрані в єдиний «народ Речі Посполитої». Данило Братковський всією антропологічною та топонімічною семіосферою своїх творів продемонстрував роксолянську інакшість, окремішність, що робить його співзвучним Григорію Сковороді, який пішов ще далі, піддавши критиці і роксолянський світ у світлі універсальних цінностей.

Саме універсальні образи є ще одним різновидом авторської ідентифікації Братковського. До них зараховуємо небо, пекло, остаточний суд, мир, світ тощо. Як і в Григорія Сковороди, символічність мислення письменника переходить на первісний метафоричний рівень, вводячи у ряд поетичних асоціацій універсалії і сакралії. З цією метою Данило Братковський використав біблійні образи, релігійні мотиви, філософську термінологію. Локальна проблематика, конкретизація подій у віршах Братковського переростає в проблематику вищого плану, оскільки стосується вічних істин.

У вірші «*Świat*» (ця назва повторюється в поезіях Братковського неодноразово) письменник на структурному та текстовому дискурсивних рівнях представив дві протилежні сутності: з одного боку, людину як цілий світ, яка не завжди відповідає принципам досконалості, та світ, створений Богом, покликаний бути досконалим. Концепт світу має тут водночас антропологічний і універсальний виміри:

Świat gani dobrych / świat złych często chwali /
Czym się to dzieje / każdy sobie gali:
Świat niestateczny cuda robi z nami /
My świat Braciszku / my to robim sami /
My to robimy / a świat winujemy /
Osoba winna / my obraz bijemy [1, с. 140].

Відтак можна вважати, що чіткої межі поміж різними групами системи образотворення у збірці «*Świat po części przezyrzany*» немає – кожна з них плавно переходить в іншу, тим самим збагачуючи її концептичний характер.

Те ж саме стосується окремо взятої асоціативної групи образів, для яких характерна глибока індивідуальність і неповторність. Серед них можна виділити античні (Марс, Геркулес), тваринні персоніфікації на зразок героїв з відомих байок (Лисиця, Мотиль), предмети (Мошна, Міх, Калита), явища (Фортуна) та моральні якості (Правда, Гріх, Свобода, Вельможність) із символічним підтекстом, також зведені до персоніфікацій. Концептичним доповненням став авторський малюнок до одного з віршів, який повністю відтворює його назву – «*Wolność, Wielmożność*» і представляє терези, шальки яких переважені на один бік – у напрямку вельможності [1, с. 304]. Тим самим автор закликав не втрачати свободи, не розмінювати її на псевдоцінності.

Суспільно-політичні реалії – це ще одна самотня сторінка світу образів Данила Брат-

ковського. Письменник засудив неефективність сеймиків, староства, трибуналу, посольської палати та окремо взятих послів.

Dajże to Bogu / źle to w Polskim świecie /
Gdy na Sejmiku opuj brydnie plecie /
Opuj niejaki przybierze w gospodzie /
Przyjdzie na Sejmik / kiwa Wojewodzie.
Ni przy rozumie / ni przy prawdzie staje /
Zbyteczna wolność szaleństwa dodaje [1, с. 146].

Ця група переплітається з антропологічною і без неї практично не може існувати, оскільки в її основу закладено моральний аспект.

Окрему групу становлять психологічні асоціативні ряди образів, до яких зараховуємо Біль («Co ból umie» [1, с. 350]), Смерть («Śmierć Matki», «Śmierć bogatego Brata», «Śmierć Wielmożnych» [1, с. 352]), Нужду («Do nędzy» [1, с. 360]), Божу справедливість («Pałac niebieski» [1, с. 364]). Ці образи також плавно переростають в універсалії, без яких бароко немислиме.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Братковський Д. Świat po części przezyrzany. Світ, по частинах розглянутий. – Фототип. вид. / Данило Братковський. – Луцьк, 2004. – 463 с.
2. Сухарева С. Національні особливості давньої польськомовної літератури в Україні // Матеріали за V Міжнародна научна практична конференція «Найновітні научні постиження – 2009», 17–25 март 2009. – Том 16. – Филологічні науки / Світлана Сухарева. – София: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2009. – 96 с. – С. 86–88.
3. Шевчук В. Діамант у попелі // Отчий край' 85: Іст.-літ. зб. / Упоряд. Д.С. Чередниченко; Ред.

Остання поезія збірки «Świat po części przezyrzany» Данила Братковського, на зразок доксологічних завершень, має життєстверджуючий характер і звучить у формі побажання, щоб у небі Бог розсудив усіх на засадах рівності багатого і бідного. Тому й наприкінці вірша використане слово «Amen» едиційним завершенням барокових творів.

На основі проаналізованого матеріалу можна зробити висновок, що система образів старопольської поезії Данила Братковського умовно поділена на групи: антропологічні образи, які перегукуються з топонімічними та суспільно-політичними; асоціативні образи з виокремленням психологічних реалій, античних і тваринних персоніфікацій, метафоризованих предметів і явищ, а також моральних якостей; універсалії та сакралії. Усі ці образи не існують самі по собі, а тісно між собою переплетені, створюючи єдину картину світу і переходячи з рівня мікрокосмосу в макрокосмічні широти. У цьому плані поезія Данила Братковського потребує подальших досліджень.

кол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. / Валерій Шевчук. – К. : Молодь, 1985. – С. 42–45.

4. Janion M. Niesamowita Słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury / Maria Janion. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2006. – 357 s.

5. Roksołański Parnas: Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku / Wybr. i oprac. R. Radyszewskyj. – Kraków : Wydwo Nauk. DWN: Wyd-wo Oddz. PAN, 1998. – S. 345–358.